

University of Groningen

De mythe van de Oriënt en de realiteit van het Midden-Oosten

van Bekkum, W.J.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2001

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

van Bekkum, W. J. (2001). *De mythe van de Oriënt en de realiteit van het Midden-Oosten*. Eburon.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

prof.dr. W.J. van Bakkum

De Mythe van de Oriënt en de realiteit van het Midden-Oosten

Mijnheer de Rector Magnificus, en u allen die door uw gewaardeerde aanwezigheid van uw belangstelling blijk geeft:

Wie hedentendage een bezoek brengt aan Budapest zal vroeg of laat een reeks karakteristieke gebouwen opmerken in het centrum van de stad op de oostoever van de Donau. Ooit hoorden deze gebouwen toe aan de *Pesjti Isjraelita Hiitkuség*, de Israëlitische Gemeente van het stadsdeel Pest. Deze Gemeente definieerde zichzelf als Neolog en liberaliseerde de joodse traditie en religie met veel succes zij het met grote interne tegenstand en strijd. Aan het einde van de 19e eeuw was deze progressieve Neolog-Gemeente de grootste in het stadsgebied van Buda en Pest tezamen en na de vereniging van de beide stadsdelen en de uitvaardiging van de Emancipatiewet van 1867 mocht men zich overal buiten de oorspronkelijke, joodse wijk, het tegenwoordige Erzsébetváros, vestigen. Pronkstuk van de nieuwe gebouwen waaronder scholen, weeshuizen en een ziekenhuis, was de synagoge op de hoek van de Wessjelenji utca en de Dohaanje utca, twee straten die op een belangrijk strategisch punt in het Pester stadsgedeelte samenkwamen. Deze synagoge is nu bekend als de Dohaanje Tempel die in 1859 werd voltooid en ingewijd. Het gebouw valt in het straatbeeld direct op vanwege de sterk oriëntaalse stijl die toen door vele architecten werd gezien als passend bij het moderne, vernieuwende Jodendom dat toch zijn zogenaamde ‘oude, oosterse’ karakteristieken wenste te behouden. In heel de Donaumonarchie en in Duitsland kwam men deze vorm van oriëntalisme in de synagogale architectuur tegen die uiteindelijk in 1906 ook de Folkingestraat in Groningen zou bereiken. Ten zuiden van de Dohaanje Tempel, toen en ook in deze tijd het sociale en religieuze centrum voor de gehele joodse gemeenschap van Budapest, bevindt zich enkele straten verder het gebouw van het Rabbijnenseminarie dat in 1877 werd geopend en uitgroeide tot een wetenschappelijk instituut van grote faam. Gedurende vijf jaar werd men daar niet uitsluitend onderwezen in Hebreeuwse en rabbijns-joodse studies maar ook in algemene geschiedenis, Arabisch, Grieks en Latijn. De drie hoogleraren die hier hun taak aanvingen verschaften zichzelf complete academische vrijheid. Een ieder was gerechtigd zijn eigen curriculum te ontwikkelen:

Mozes Bloch gaf colleges Talmoed, Vilmosj of Wilhelm Bacher onderwees Hebreeuwse taalkunde en Bijbelexegese en David Kaufmann kocht handschriften en boeken voor de bibliotheek, die nog altijd een zeer prominente collectie omvat. David Kaufmann bood tevens colleges aan in godsdienstfilosofie en middeleeuws-joodse geschiedenis met grote nadruk op de arabische dan wel joods-arabische cultuur in Spanje en het Midden-Oosten. Sommigen waren hem reeds voorgegaan op de weg van de Islamkunde zoals Ármín Vámbéry wiens oorspronkelijke naam Hermann Vamberger was. Vámbéry werd in 1832 geboren in de omgeving van Bratislava en ging in 1846 naar Pressburg waar in tegenstelling tot Budapest het hem als jood was vergund om op een middelbare school examen te doen. Hij was een geweldige polyglot die behalve de meeste Europese talen ook Arabisch, Turks en Perzisch beheerste en speciale interesse toonde in de Turkse Tartarentalen vanwege hun verwantschap met het Hongaars. Al op 23-jarige leeftijd werd hij aan de Habsburgse minister van onderwijs voorgesteld die hem een beurs verschafte voor Istanbul. Daar werd de jonge Vámbéry spoedig privé-secretaris van Mehmet Fuad Pasha, de minister van buitenlandse zaken van het Ottomaanse Rijk tijdens de regering van sultan Abdülhamid II. Om volledig geaccepteerd te worden bekeerde hij zich tot de Islam en wijdde zich aan de studie van de Centraalaziatische talen. In 1858 voltooide hij een Turks-Duits woordenboek dat hem het lidmaatschap van de Hongaarse Academie opleverde waarvoor hij zich wederom bekeerde, ditmaal tot het Christendom. Vámbéry kende volgens velen geen specifieke, religieuze affiniteit maar zelf betoogde hij dat zijn loyaliteit alle godsdienstige richtingen betrof en dat hij zich tegen elke vorm van *Sektenhaß* wenste te verzetten. Met een beurs van de Hongaarse Academie vertrok hij in 1861 naar Centraal-Azië waar hij zich uitgaf voor een derwisj met de naam Rashid Effendi en bezoeken bracht aan Anatolië, Armenië, Perzië, Bukhara, Afghanistan en de Kaukasus. Tijdens Vámbéry's verblijf in Samarkand bezocht een aantal Europese reizigers op een gegeven moment de stad. Hen werd verteld dat er een derwisj was die met Gods hulp alle talen van de wereld sprak. Dit maakte de reizigers nieuwsgierig en een ieder van hen sprak hem aan in het Engels, Frans, Italiaans, Spaans of Duits. De derwisj antwoordde hen foutloos in iedere taal totdat de Hongaar in het gezelschap sprak: "Accoord, dit zijn de internationale talen die iedereen zonder goddelijke hulp kan leren. Ik neem hem te grazen want niemand kan op deze plaats ook maar ooit van Hongaars hebben gehoord!" Toen de derwisj ook nog eens in bloemrijk Hongaars antwoord gaf, per slot van rekening Vámbéry's

moedertaal, was het gezelschap volledig overtuigd van dit talenwonder. Vámbéry's reizen en avonturen in Centraal Azië werden in 1864 in het Engels gepubliceerd, een verhandeling over een aantal talen en culturen die als pure pioniersarbeid de Europese geleerden op de hoogte bracht van een volledig onbekend terrein. Met de Britten had hij nog tijdens zijn verblijf in Perzië hartelijke relaties opgebouwd en zij zouden hem spoedig verzoeken op politieke missies de Britse belangen in het Midden-Oosten te behartigen. Het wekt geen verbazing dat deze bezoeken al spoedig tot zijn vermeende spionage-activiteiten werden gerekend. Ondanks talrijke aanbiedingen hoogleraar te worden in Oxford, Cambridge of Londen keerde Vámbéry terug naar Budapest om aan de universiteit van Pest vanaf 1864 tot 1905 Oriëntalistiek te doceren.

Gedurende deze lange periode en daarna tot zijn dood in 1913 leidde hij talrijke oriëntalist op van wie één hem in aanzien en kennis zou voorbijstreven. Niet ver ten noorden van de Dohaanje Tempel, in de Hollló utca midden in de joodse wijk bevond zich het goudsmidkwartier met kettingmakers, goudbladhameraars (de *Goldschläger*) en gouddraadwevers (de *Goldzieher*). Interessant genoeg vestigde zich daar op latere leeftijd Ignaz Goldziher wiens familienaam wonderwel in de directe omgeving paste maar wiens ouders in de lederwarenhandel zaten. Goldziher werd in 1850 geboren en schreef al op twaalfjarige leeftijd een studie over de oorsprong en achtergrond van de Hebreeuwse gebedsteksten. Toen hij zestien was nam Vámbéry hem als student aan op de Pester universiteit. Vámbéry hielp Goldziher waar en hoe hij maar kon, maar Goldziher toonde minachting voor hem en omschreef hem later als *der Schwindlerderwisch*. Hij vertrok naar Leiden, Wenen en voorts naar Leipzig en haalde daar zijn doctoraat op negentienjarige leeftijd. Na studieverblijven in Oxford en Cambridge werd hem 22 jaar oud een éénjarig erelectoraat aangeboden aan de universiteit van Pest en een jaar later een reisbeurs voor Damascus en Cairo. In Cairo werd hij aangenomen als student aan de al-Azhar universiteit alhoewel de geleerden van zijn joods-zijn geweten moeten hebben doordat hij zich als volgt omschreef: "Mijn naam is Ignaz al-Madjari, Ignaz de Hongaar. Ik ben geboren uit het volk van het boek (*ahl al-kitāb*). Ik geloof dat ik verlost zal worden tezamen met hen die in één God geloven." Deze formulering kan erop duiden dat Goldziher geen wezenlijk verschil zag tussen Jodendom en Islam en de verwantschap tussen beide religies en tradities als vanzelfsprekend beschouwde. Zijn expliciete bewondering voor de Islam blijkt uit persoonlijke notities in zijn dagboeken, uit correspondentie met andere geleerden zoals met Snouck Hurgronje in Leiden, en uit zijn enorme

wetenschappelijke oeuvre van 580 boeken en monografieën, vooral op het gebied van de Islamitische rechtskunde en de arabische filosofie. Omdat Goldziher vanwege zijn joodse afkomst zonder enige aanvechting tot bekering geen vaste positie kon verwerven aan de universiteit en slechts als onbezoldigd *Privatdozent* mocht optreden, was hij dertig jaar lang als secretaris verbonden aan de Neolog-Gemeente van Budapest. Per dag besteedde hij acht tot tien uur aan zijn kantoorbaan temidden van collega's en superieuren die hij, zo vond ook hijzelf, qua eruditie ver achter zich liet, maar tegelijk werd in deze periode vanaf 1875 tot 1905 het grootste deel van zijn wetenschappelijk werk gepubliceerd, vrijwel alles in het Duits voor het maximale bereik van een lezerspubliek in West- en Centraal-Europa. Pas in 1905, na reeds als lid in tal van internationale academies te zijn benoemd en na vele aanbiedingen van elders, werd Goldziher uiteindelijk hoogleraar aan de Budapestse universiteit en kon hij zijn ondermaatse baan bij de Joodse Gemeente verlaten. In 1917, 67 jaar oud, werd hij voor de inhuldiging als decaan van de Faculteit der Letteren met een open koets van huis opgehaald en verscheen hij in Hongaars huzarenuniform met gepolijst zwaard en een zware, gouden ketting om zijn hals. Toch trok hij in deze nieuwe hoedanigheid een grens voor zichzelf. Weliswaar nam hij als decaan deel aan wat hij omschreef als 'de gnostische, neo-platoonse, anti-monotheistische, religieuze evenementen van het establishment' om zodoende in ieder geval de beschuldiging te weerleggen 'dat joden zich niet zouden kunnen gedragen als goede burgers van Hongarije.' Echter op de dag van Corpus Christi weigerde hij in de processie mee te lopen: "Ik ben weggebleven van dit onfortuinlijk gebeuren. Ik weigerde mijn eigen overtuiging te ontkennen, namelijk dat ik als gelovige in één God, als purist en als jood, zou moeten deelnemen aan een processie waarin een god wordt gevierd die in een mens zou zijn veranderd!" Dergelijke uitspraken zijn onderdeel van Goldziher's opvatting dat religieuze traditie van welke aard dan ook aan historisch-kritische beschouwing onderworpen moet worden in de zoektocht naar de authenticiteit van geheiligde teksten en hun bedoelingen. Hij stierf in 1921, een geniale wetenschapper en één van de grondleggers van de westerse Arabistiek zoals o.a. blijkt uit zijn monumentale 'Muhammedanische Studien'.

Vámbéry en Goldziher zijn voorbeelden van twee bijzondere oriëntalisten, maar aan veel meer Europese universiteiten werd gedurende de 19e eeuw de Oriëntalistiek ontdekt en ontwikkeld. Dit gebeurde deels in het voetspoor van de Humanistische traditie maar het werd ook versterkt door de toenemende politieke interesse van het

Westen, in versterkte mate ingegeven door de Napoleontische veroveringstochten en bepaald door de politiek-culturele beïnvloeding en kolonisering van vrijwel het hele Islamitische gebied van Marokko in het westen tot Nederlands-Indië in het Verre Oosten. Tegelijkertijd was er grote wetenschappelijke vooruitgang door de ontcijferingen van het Mesopotamische spijkerschrift als ook van het Egyptische hiërogllyphenschrift. De talrijke archeologische campagnes verrijkten de musea en de archieven van de westerse onderzoekers maar spraken eveneens zeer tot de verbeelding van een breed publiek. Het is diezelfde wens van verbeelding en hang naar projectie die de intellectuele perceptie van het Nabije of Midden Oosten bij de oriëntalisten sterk heeft gekleurd. Zij waren het die soms gezegend maar vaker behept met een overdosis aan empathie en romantisme hun wetenschap bedreven. Uitgangspunt van hun wetenschappelijke beschouwingen was veelal een bepaalde confessionele of politiek-ideologische overtuiging en een veronderstelde mate van intellectueel overwicht op grond van westers-culturele criteria die in de voortgaande studie van de Oriënt hun invloed deden gelden. Slechts weinigen stegen daar bovenuit zonder naar de andere kant door te slaan en de toewijding aan hun vak te verruilen voor ver doorgetrokken identificaties met de landen en culturen die zij bestudeerden. Maar, zo is het verweer, was er dan wel een middenweg en hebben wij aan het begin van de 21e eeuw niet gemakkelijk praten, nu wij ons politiek in een post-koloniaal tijdperk wanen en in ons maatschappelijk bestaan niet meer uitkomen met een opdeling tussen ‘the West and the Rest?’ Zo wij menen dat de juiste, neutrale voorwaarden voor de benadering van de semitische talen en culturen zijn geschapen, dan kunnen wij denken aan alle diversificaties van cultuur en literatuur in West-Azië en Noord- en Oost-Afrika die uit een brede variëteit van historische omstandigheden zijn voortgekomen. Vakdisciplinair idealisme heeft plaats gemaakt voor vakdisciplinair realisme, maar de oriëntalist-semitist blijft onderdeel van zijn westerse inbedding en omgeving, nu misschien niet in een moderne wereld, dan wellicht in een post-moderne wereld. Als dat zo is, dan is het moment aangebroken voor het pleidooi om van een breed veld van Afro-Aziatische studies een centrale interfaculteit te maken en alle studenten letteren, filosofie en godgeleerdheid te verplichten een vast en bij voorkeur hoog aantal modules te volgen. Zodoende kunnen de studenten door contrastwerking vooral van hun eigen eurocentrische of ethnocentrische vooringenomenheid afkomen en de misvattingen rond andere culturen wegnemen. Deze gedachte is te verbinden met wat Edward Said, Maxime Rodinson en Sheldon

Pollock observeren aangaande het begrip *Orientalism* dat vooral de westerse fascinatie voor het Oosten vanuit een vorm van machtsdenken representeert. Zij kiezen allen voor de positivistische benadering die er kort geformuleerd op neerkomt dat zodra het Oosten zowel historisch als actueel op zijn werkelijke waarde wordt geschat, het Westen zijn paternalistische pretenties laat varen en oude barrières tussen volkeren en culturen kunnen worden geslecht. Mij komt het voor dat binnen deze gedachtengang het ene onbereikbare idealisme wordt ingeruild voor het andere. Het is waar dat Akkadisch, Aramees, Hebreeuws, Syrisch en Arabisch als talen in alle diepte kunnen worden bestudeerd, hun betekenissen en begrippen doorgrond, de teksten gelezen en verstaan, de denk- en geloofswerelden begrepen of doorvoeld. Het is ook waar dat deze studies productief en waardevol zijn voor het uiteindelijke besef dat kwalificaties in termen van ‘oost’ en ‘west’ verstoken zijn van enige betekenis. Het is echter niet waar dat in het licht van de culturele pluraliteit in deze wereldomvattende samenleving aan een ideaal wordt beantwoord, integendeel, nationalisme, extremisme en fundamentalisme met alle daarbij behorende reflecties over eigen identiteit en achtergrond zijn niet te onderschatten tegenreacties.

Het antwoord kan niet anders luiden: er is geen neutrale middenweg in het bestuderen van de talen en volkeren die men in het Westen al sinds de verspreiding van het zeer populaire werk *The Travels of Sir John Mandeville* om religieus-ideologische en later darwinistisch-rationele redenen ‘semitisch’ is gaan noemen. Er is strict genomen geen hermeneutisch-methodologische benadering van het Oosten zonder eigen oordeel of veroordeling van anderen. Natuurlijk, deze bewering kan gemakkelijk worden gegeneraliseerd en toegepast op vele andere disciplines, maar de realiteit van het Midden-Oosten lijkt zonder de mythe van de Oriënt ondenkbaar, wellicht zelfs onbestaanbaar.

Vandaar het volgende voorbeeld: Wie de kennis zoekt en kennismaakt met het Nabije Oosten in de dimensie van het verleden ofwel met het Midden-Oosten in de dimensie van het heden zal eerder vroeg dan laat in aanraking komen met het land dat door de Griekse historici van de Klassieke Oudheid werd aangeduid met Mesopotamië, in geografisch engere zin ‘het land tussen de rivieren.’ Hecataios van Milete als ook Herodotos hebben opgemerkt dat Egypte het geschenk is van de Nijl, zo kan eveneens met gemak worden beweerd dat Mesopotamië in heel zijn historische verschijningsvorm een gave is van de Eufraat en de Tigris, een waar Tweestromenland. Nog steeds zijn in de nabijheid van deze rivieren veelal de ruïnes

van de steden te vinden die ooit centra van macht en cultuur zijn geweest zoals Nineve, Assur, Babylon en Ur. De combinatie van een zeer warm klimaat met een steeds aanslibbende bodem bleek niet eens zo gunstig, maar de voortdurende aanwezigheid van rivierwater en het inventieve gebruik ervan leverde desondanks een keur van natuur- en landbouwproducten op. De landopbrengst in combinatie met een goed geregisseerde en strak georganiseerde samenleving maakte niet alleen in gedachte maar ook in werkelijkheid van Mesopotamië een soort 'hof van Eden' in het Oosten. Koren en vee waren er bij tijd en wijle in overvloed, zo ook dadels en wol. De industriële technologie en handelsactiviteit vanaf het eind van het vierde en gedurende het derde millennium voor de jaartelling dwong bij vele volkeren respect en vrees af voor de bewoners van vooral zuid-Mesopotamië.

Wie waren deze bewoners? Het is alleszins karakteristiek voor de lange geschiedenis van cultuur en literatuur van het Nabije of Midden Oosten dat het begin ligt in de ontmoeting en vermenging van twee bevolkingen, de Sumeriërs en de Akkadiërs. Mesopotamische beschaving, de voorouder van onze beschaving, is zelf het resultaat van een symbiose waarbinnen het Sumerische component tegelijk ondergrond en verrijking vormde voor wat zich ontwikkelde binnen de samenstelling van de semitische bevolkingen. De Sumerische bevolking ging op in de Akkadiërs en geheel hun land en cultuur lagen in de handen van deze Mesopotamische Semieten, echter zonder geheel en al onzichtbaar te worden of te verdwijnen. Hun taal, het Sumerisch, handhaafde zich als de geschreven taal van religie en geleerdheid naast het Akkadisch dat in het alledaagse en officiële leven werd gebezigd en eveneens een zich steeds verder ontwikkelende literaire toepassing kende, twee talen die in wezen ver uit elkaar lagen in één culturele setting. Dit lijkt nauwelijks te veranderen toen aan het begin van het tweede millennium andere semitische groepen kwamen en zich met hen vermengden, zoals de 'westerlingen', *amurru* of *amaru*, in bijbels idioom de Amorieten, afkomstig uit het Syrische gebied. De Amorieten assimileerden in een wereld waar reeds een langdurig en complex proces van verstedelijking had plaatsgevonden dat een reeks onafhankelijke stadsstaten had voortgebracht, relatief kleine agglomeraties die als centra van bestuur, economie, religie en wetenschap fungeerden. Hier woonden de goden in hun tempels en de koningen in hun paleizen, beiden in een hoge mate van parallelie omringd door hun familie en hun hofhouding van minder aanzienlijke goden of lagere bestuurders. Voor het reilen en zeilen van de

steden werd aan goddelijke macht een even grote verantwoordelijkheid toegekend als aan het menselijk vermogen deze steden te bouwen en te onderhouden.

Het was in deze verstedelijkte constellatie en in dit beschavingsmilieu dat men zich bezighield met een zeer unieke activiteit: men schreef, betrekkelijk systematisch en georganiseerd in tekens en combinaties van tekens die gelezen werden als lettergrepen en woorden. Over de ontwikkeling van het schrift en het schrijven in deze en andere culturen valt onnoemelijk veel te zeggen, maar hier was het uiteindelijke resultaat de mogelijkheid om ieder ideogram als fonogram op te vatten. Daardoor werd het aanduiden van dingen een schrijven van woorden, een evo- en tegelijk revolutionaire stap van pictografie naar fonografie die de voorbereiding vormde voor een latere stap van lettergrepen-schrift naar letterschrift of alfabet. Dit is het spijkerschrift dat in eerste instantie gebaseerd was op het Sumerisch en in tweede instantie op het Akkadisch, maar het bleek evenzogoed bruikbaar voor menig andere taal in Fenicië, Syrië en Klein-Azië. Geschiedsopvatting in directe zin begon toen het schrijven begon.

Eeuwenlang lag het werkelijke zwaartepunt van Mesopotamische macht en bloei in het noorden, in Assyrië, een groot en sterk rijk onder centraal koninklijk gezag dat meer dan duizend jaar heeft bestaan. [[[Gedurende deze lange periode bleven de twee grootmachten in noord en zuid rivalen van elkaar en volgden een eigen koers, maar in beide gebieden ging het pantheon terug op een Sumerisch prototype en bestudeerde of kopieerde men de mythen en legenden van Sumer en Akkad.]]] Al vanaf de twaalfde eeuw drong geleidelijk vanuit het noordwestelijke gebied de invloed door van de cultuur der Arameeërs. Verschillende Aramese koninkrijken en stadsstaten wisten zich enige tijd te handhaven tegenover de voortdurende Assyrische dreiging, maar in de loop van de 10e tot de 8e eeuw stond het grootste deel van de Arameeërs onder Assyrische heerschappij. Van de ethnografie der Arameeërs zelf worden wij niet veel meer gewaar en hun godenwereld lijkt te zijn opgelost in het Mesopotamische en Kanaänitische pantheon als ook in een aantal met plaatsen en stammen verbonden goden. De invloed van hun aanwezigheid was echter beduidend en een bepaalde variëteit van hun taal, het Aramees, geschreven in een Fenicisch alfabet dat uiteindelijk eenvoudiger en praktischer was dan het spijkerschrift, zou niet meer verdwijnen en breidde zich in de loop van de eeuwen uit van Egypte tot Pakistan. De invloed van het Aramees zou even ver reiken als die van het Arabisch in de Middeleeuwen en het Engels in onze dagen. Mesopotamië ging zich naast het

Akkadisch steeds meer van het Aramees bedienen als internationaal communicatiemiddel en verkeerde in een situatie van meertaligheid, ook aan het einde van de zevende eeuw toen het grote breekpunt in de machtsverhoudingen volgde en het Assyrische rijk verdween. Gedurende de zomer van het jaar 612 voor de jaartelling trokken de Babylonische en Medische legers samen op om vele Assyrische steden te plunderen en te verwoesten waaronder het belangrijkste, religieuze centrum Assur, het militaire bolwerk Kalhu (Nimrud) en de regeringshoofdstad Nineve. Na de definitieve overwinning op de Assyriërs bood de Babylonische koning Nabopolassar zijn zoon Nebukadnesar II de gelegenheid zijn militaire campagnes voort te zetten. Hij versloeg in 605 het Egyptische garnizoen bij Karkemish en maakte een veroveringstocht richting Syrië, Fenicië en Palestina; bijbelse roemruchtheid was daarom zijn deel.

De enorme opleving in de militaire en economische macht van dit zogeheten Neo-Babylonische Rijk gepaard aan grote culturele bloei werd in de dagen van Nebukadnesar en zijn opvolgers duidelijk zichtbaar in de verhevigde bouwactiviteiten in en om de stad Babylon als ook in de bekommernis om het glorieuze verleden van Mesopotamië. Overal uit het land werden beelden en religieuze attributen verzameld en in Babylon ondergebracht. Een bijbelse bron spreekt van ‘Babel, het pronkstuk van de hele wereld’, en historici zoals Berossos, Herodotos, Xenophon en Flavius Josephus maken gewag van de grandeur van Babylon dat een oppervlakte van 850 hectare besloeg aan beide zijden van de Eufraat en, zo wordt gemeld, in deze tijd ongeveer 1200 grotere en kleinere tempels omvatte. De muur van de binnenstad kende acht poorten die elk met de naam van een god of godin waren voorzien. De poort aan de noordwestkant is het beste bewaard gebleven en tegenwoordig deels in Berlijn en deels in Istanbul te bezichtigen, de poort op naam van de godin Ishtar, versierd en ingelegd met geglazuurd steen, afgewisseld met reliëfvoorstellingen van draken en stieren, symbool voor de hoofdgoden Marduk en Adad. Vrijwel direct achter de Ishtarpoort bevonden zich het koninklijk paleis met de vermaarde hangende tuinen van Babylon, één van de zeven wereldwonderen, als ook een groot tempelcomplex. Om nog onopgehelderde redenen ging de souvereiniteit van de Babyloniërs in zeer korte tijd verloren en werd het land in het jaar 539 door de Perzen onder Cyrus II veroverd. De Babylonische beschaving ging niet opeens ten onder maar loste zeer geleidelijk op onder de heerschappij van Achaemeniden, Seleuciden, Parthen en Sassaniden en als gevolg van de vermenging met Grieken, Perzen, Meden,

Syriërs, Egyptenaren, Arabieren en Judeeërs. Onder Romeinen, Byzantijnen en Sassaniden zouden veel bouwwerken worden beschadigd of vernietigd en tot de moderne tijd gingen de getuigenissen van de Mesopotamische beschaving vooral schuil onder puin, zand en stenen.

The greatness that was Babylon zou altijd tot de verbeelding blijven spreken en verdween nooit. Naam en betekenis van het land en bovenal de stad overleefden in de klassieke geschiedschrijving als ook door toedoen van de bijbelse verhaaltraditie. Joden en christenen refereerden aan Babel op basis van Genesis 11, de torenbouw van Babel, en het verwarrende gebabbel als gevolg van de plotselinge veelheid van talen. Veroordelingen en vervloeking werden over Babylon uitgesproken in de profetische literatuur met sterke doorwerking in het vroeg-christelijke en middeleeuws-westerse denken, maar ook bleven de verhalen klinken die de glorie ervan indirect bevestigden zoals die in het bijbelboek Daniël. Judeeërs die ‘aan Babels stromen’ hun verlangen naar Jeruzalem bezongen en in Perzische tijden inderdaad in staat werden gesteld naar Judea terug te keren, bleven voor een deel achter in het land van hun ballingschap. Hun aanwezigheid daar vormde de basis voor een religieuze en culturele traditie die eeuwen later resulteerde in de Babylonische Talmoed, het grootste geschenk aan het Jodendom in de Diaspora om de voortgang van het Joodse leven temidden van andere volkeren en religies te garanderen. Mesopotamië bleef een volmaakte mozaiek van volkeren, talen en culturen: de meeste steden behielden een grote verscheidenheid aan bevolkingsgroepen die vanaf de komst van Alexander de Grote een sterke hellenisering ondergingen. Dat was vooral het geval in Seleucia, de stad die in de vierde eeuw voor de jaartelling aan de Tigris werd gesticht door één van Alexander’s opvolgers. Seleucia was voor lange tijd het economische hart van heel zuid-Mesopotamië, ook toen in de tweede eeuw voor de jaartelling aan de overzijde van de rivier nog een stad werd gesticht, Ctesiphon geheten. Vanuit die stad breidden de Arsaciden of de Parthen hun politieke dominantie over het hele gebied uit. Zij waren de representanten van de Perzische invloed op Babylonië samen met de latere Sassaniden, terwijl de komst van de Romeinen en de Byzantijnen de klassiek-pagane en christelijke bevolkingssegmenten van het land versterkte.

Tot dusver omvat deze globale schets van de Mesopotamische geschiedenis een paradigma dat in samenhang met een aantal andere kerngebieden zoals Syrië, Palestina en Egypte aantoont hoe ethniciteit, cultuur en maatschappij complexe vormen aannemen in een simultaan proces van overheersing, beïnvloeding en

vermenging, traditie en interactie, uniformiteit en diversiteit. In de geschiedschrijving en de archeologie van het Nabije Oosten overleeft veel van datgene wat binnen een context van periodisering met een voorbijge realiteit is verbonden. In de mythe van de Oriënt komt veel van datgene naar voren wat binnen een veel minder tijdgebonden context aan een bedachte of verbeelde realiteit wordt toegeschreven. Beide werelden van perceptie werken door in het beeld dat anderen van het Westaziatische gebied hebben en in het beeld dat de landen en volkeren van het Midden-Oosten hebben van zichzelf.

Kan de hedendaagse semitist zich eigenlijk wel een historische simplificatie permitteren? De moeilijkheden die dat oplevert lijken alleen maar toe te nemen wanneer men studie maakt van de grote veranderingen in de zevende eeuw van de gangbare jaartelling: een nieuwe macht veroverde Mesopotamië, komende uit tamelijk onverwachte richting, het Arabisch schiereiland. Spoedig daarna werden het zuiden en het midden van het land *al-ʿIrāq* genoemd en samen met het noordelijke deel als ook heel Syrië veranderde dit gebied in een bestuurlijke eenheid binnen een steeds groter wordend Arabisch-Islamitisch rijk. De processen van Arabisering en Islamisering waren succesvol maar kenden vrijwel direct een schaduwzijde vanwege de interne machtsstrijd waarin politieke aspiraties de claim op authentieke afkomst en religieuze legitimatie overtroefden. Het politieke centrum schoof in meer dan een eeuw tijd over de kaart van het Midden-Oosten van Medina in Arabië via Kūfa in zuid-Irak, Jeruzalem en Damascus totdat het zich halverwege de achtste eeuw weer terug naar Kūfa verlegde met het aantreden van de Abbasidische dynastie. Wanneer de eerste kalief ʿAbdu-l-ʿAbbās in 754 sterft, volgt zijn broer ʿAbu Djafar hem op en neemt de titel al-Mansūr aan, ‘de overwinnaar.’ Eén van zijn eerste regeringsdaden was de stichting van een nieuwe hoofdstad aan de Tigris, vlakbij Ctesiphon, met de naam Bagdad. De *Taʾrīkh Baghdād* of *Geschiedenis van Bagdad* is slechts één van de talrijke historische en geografische bronnen die uitvoerige beschrijvingen bieden van de stad in verschillende stadia van ontstaan en ontwikkeling. Alle tradities en berichten bevestigen dat de vroegste bebouwing op de westoever van de Tigris een soort van paleizencomplex was dat met een koranische verwijzing naar het Paradijs bekend stond als *Madinat as-salām* (*Stad van de Vrede*), omgeven met ronde muren en vier hoofdpoorten. De geograaf al-Muqaddasī uit Palestina (tweede helft 10e eeuw) vertelt in zijn boek *De Beste Indelingen voor de Kennis van de Regionen* het volgende verhaal: “Toen al-Mansūr de stad wilde bouwen, vroeg hij hoe het zat met de winter,

de zomer, de regen, de muggen en het klimaat. Hij gaf enkele mannen het bevel om er in verschillende jaarseizoenen te gaan wonen zodat zij alle bijzonderheden te weten zouden komen. Vervolgens vroeg hij een aantal verstandige mensen ter plekke om raad die hem zeiden: ‘Wij achten het raadzaam dat jij je midden tussen vier bestaande districten zult vestigen, aan de oostkant Būq en Kalwādhā, aan de westkant Qutrabbul en Bādūradjā. Dan ben je [in ieder geval] omringd door dadelpalmen en heb je water in de buurt. Lijdt de ene plek aan droogte en kan er niets verbouwd worden, kun je altijd nog terugvallen op een andere plek. Bovendien zit je aan de oevers van de Sarāt (het verbindingskanaal tussen Tigris en Eufraat), zodat goederen per boot over de Eufraat naar je toe kunnen komen als ook de karavanen uit Egypte en Syrië dwars door de woestijn. Uit China komen allerlei goederen aan via zee; uit Byzantium en uit Mosul via de Tigris. Je bevindt je op een plek binnen twee rivieren zodat de vijand jou niet anders kan bereiken dan per schip of via een brug over de Tigris of de Eufraat.’” Al-Muqaddasī vervolgt: “In het jaar 762 gaf [al-Mansūr] opdracht de stad uit te lijnen en fundamenten te graven; in 766 waren die klaar. De breedte van de stadsmuren aan de voet was vijftig el en er werden acht poorten in aangebracht, vier kleine binnenpoorten en vier grote buitenpoorten. Dit waren de poorten richting Basra, Syrië, Khurāsān en Kūfa. De moskee en het paleis liet hij midden in de stad zetten, maar de *qibla* ofwel gebedsrichting naar Mekka van de moskee in ar-Rusāfa [gebouwd op de oostoever in 769] is correcter dan die van de moskee hier. Ik las in een boek uit de kaliefenbibliotheek dat de totale bouwkosten 4.000.833 dirham bedroegen. [...] Bagdad is de grote stad van de Islam. Haar inwoners zijn opvallend talentvol, vriendelijk, verfijnd en [bezitten] de juiste geleerdheid. Het klimaat is heerlijk en al het voortreffelijke en goede komt er vandaan. Iedereen verlangt naar haar; iedere strijd gaat om haar en elke hand wordt opgeheven tot haar verdediging. Zij is onbeschrijfelijk bekend, onvolprezen mooi en boven alle roem verheven.”

De stichting van Bagdad in de achtste eeuw als zetel van de regering en het hoogste gerechtshof, als handelscentrum en als stad van kunsten en wetenschappen kan worden uitgelegd als een Abbasidisch antwoord op de gevarieerde culturele en intellectuele kracht van West-Azië. Er was meer dan voldoende reden om de stad letterlijk op de kaart te zetten temidden van de overgebleven invloedrijke Syrisch-christelijke centra van theologische, filosofische en natuurwetenschappelijke studie in Edessa, Nisibis en Qinnisrīn, de rabbijnse centra van Talmoedstudie in Sura, Pumbeditha en Nehardea, het pagane centrum van astronomie en astrologie in Harran,

de Zoroastrische leerscholen van Perzië, de medische scholen van Jundishapur, de Boeddhistische centra van Balkh en de Indische observatoria van Ujjayn in het tegenwoordige Madhya Pradesh. Tegelijk was Bagdad de logische plaats waar de aspiraties van de moslimse heersers werden gerealiseerd in de imposante architectuur van paleizen en moskeeën en het enorme militaire apparaat, geheel in de lijn van hetgeen in vroegere dagen in Ctesiphon, Seleucia en Babylon werd vertoond. In historische en geografische bronnen vanaf de negende eeuw toonden vele arabische auteurs hun interesse voor de voorgeschiedenis van het gebied dat als *Ard Bābil*, het land van Babel, of als *Iqlim Bābil*, de provincie Babel of de klimaatzone van Babel, werd aangeduid. Joodse en Perzische overleveringen vormden sterke componenten van de vergaarde kennis over een stad en een land die ooit oerkoningen zoals Nimrod en wereldheersers zoals Nebukadnesar hadden voortgebracht. Zij werden beschouwd als de eerste wetgevers, de uitvinders van het irrigatiesysteem en de militaire strategie, de wetenschappers en de deskundigen in astrologie en magie. In de koningen van Babylon spiegelden zich de kaliefen van Bagdad en in hen allen spiegelt zich de moderne dictator van Irak.

De Arabische visies op de oorsprong en geschiedenis van Babel als stad laten zien dat met de komst van de Islam oudere strata van tradities en culturen in Mesopotamië niet verdwenen. Verschillende groeperingen hielden vast aan hun identiteit, hun taal en hun religie. Hun kijk op verleden en heden werd bepaald door affiniteit met voorbije perioden van grootheid en macht van de volkeren waaruit zij waren voortgekomen of dachten te zijn voortgekomen. Hun gemeenschappelijke taal en religie garandeerde de handhaving van hun traditie die zich tegelijkertijd verregaand transformeerde in de nieuwe omgeving waarin Arabisch werd gesproken en de Islam overheerste. Deze situatie betrof een ieder die zich bediende van het Perzisch, het Aramees, het Syrisch of het Hebreeuws. Zij allen namen het Arabisch over als instrument van communicatie in de wereld van de Islam, waar algemene contacten sterk bevorderlijk waren voor de verruiming van de mogelijkheden om middelen van bestaan te vinden. Onder hen bevonden zich groepen joden die economisch krachtig en numeriek sterk vertegenwoordigd waren in Bagdad waar zij woonden in de wijken aangeduid als *al-Qantara*, ‘de brug’, en *al-Sūq al-‘Atīqa*, ‘de oude markt’. De stichting van Bagdad bracht een snelle loskoppeling van hun religieus en politiek leiderschap teweeg: terwijl de hoogste, gezaghebbende rabbijnen die *Geonim* genoemd werden vooral in hun leerscholen elders bleven, verhuisde een groot deel van de zogeheten ‘heersers

van de ballingschap', *rashei galuta* of exilarchen, naar Bagdad waar hen doorgaans groot respect werd bewezen van de kant van de kalief en functionarissen van allerlei rang. Hetzelfde gold trouwens ook voor belangrijke, christelijke vertegenwoordigers van zowel Nestoriaanse als Monophysitische richting die in dezelfde tijd naar Bagdad kwamen en daar veel aanzien verwierven. Bagdad ging de concurrentieslag met de andere centra aan en er heerste grote openheid ten opzichte van vooral de Griekse en Indische geleerdheid. De stad verwierf zich enorme faam als plaats van vertaling en studie van de Grieks-filosofische en -wetenschappelijke werken in het Arabisch. Een brede kring van geleerden, dichters, schrijvers, boekverkopers en handelaren hadden deel aan wat omschreven kan worden als het literaire humanisme van die tijd dat met de Arabische term '*ādāb*' wordt gekarakteriseerd, vaak gebruikt om het Griekse begrip *paideia* te vertalen. De geest van rationalisme en kosmopolitisme versterkte de tendens om religie meer in algemene zin te onderzoeken en de vaak conflictueuze pretenties van elke religieuze traditie aan kritische beschouwing te onderwerpen. In de huizen van individuele geleerden en boekverzamelaars en ook aan het hof van de kalief werden samenkomsten georganiseerd, in het Arabisch *mazjālis* geheten, 'sessies' waar allerhande mensen over onderwerpen van gemeenschappelijke interesse spraken. Niet uitsluitend moslims maar ook aanhangers van Zoroaster, joden, christenen en een verscheidenheid aan sektariërs namen deel aan de discussies en waren in sommige *mazjālis* eraan gehouden zich tot de rationele argumentatie te beperken en geen enkele heilige schrift in de bewijsvoering te betrekken. Evenals de populariteit van de salons in de grote steden van Europa eind 18e-begin 19e eeuw, waar literatuur werd besproken en ideeën van Verlichting en vooruitgang werden uitgewisseld, breidde ook de *mazjlis*-cultuur zich uit naar andere steden zoals Cairo en Fustāt. Uit joodse bronnen is bekend dat men in sommige synagogen van Bagdad en Mosul zijn eigen zittingen hield om filosofie in samenhang met religie te bestuderen, waarbij het niet uitmaakte of het ging om traditionele rabbijnen of om Karaieten die op literalistisch-rationalistische gronden alle nabijbelse uitlegtraditie verwierpen. De werkelijk polemische en apologetische aspecten van het dispuut over religie en rede kwamen aan de orde in de discussies tussen moslims en joden of tussen moslims en christenen waarvan de schriftelijke weerslag is te vinden in een grote hoeveelheid tractaten en boekwerken.

De brede culturele en intellectuele vitaliteit van Bagdad handhaafde zich ondanks de voortdurende verwoestingen als gevolg van overstromingen, branden en politiek

geweld. In de loop van de tiende eeuw leed de stad onder grote economische achteruitgang waardoor sociale en religieuze spanningen onder diverse groeperingen hoog opliepen. Het Sunnitisch-Shi'itische conflict escaleerde en velen trokken weg om hun geluk elders te beproeven. Maar ondanks verwoesting en verval werd Bagdad in dichtkunst en verhaal geprezen als stad van pracht en praal, een paradijs op aarde. Eenduidigheid of simplificatie doen de historische waarheid geweld aan; voor wie zich laat leiden door literaire verbeelding en idealisering geldt dit des te meer. Bagdad leefde voort in oost en west als mysterieuze en verleidelijke sprookjesstad, een beeld dat mede bepaald werd door de vanaf de vijftiende eeuw in het Westen verbreide cyclus van vertellingen uit de *Duizend-en-één-nacht*-traditie.

Omzien naar Babylon en Bagdad in de moderne periode is een strijd om het achterhalen van de complexe werkelijkheid van het verleden tegenover de voortdurende toepassing van literaire stereotiepen met betrekking tot de Oriënt. Het gebied van Irak werd weliswaar nogmaals onderdeel van een groot en machtig Islamitisch rijk, alleen speelde het toen een marginale rol waarin Bagdad als regionale hoofdstad fungeerde. De politieke wereld van de Ottomanen was evenzeer gecompliceerd en gefragmenteerd zodat onder de macht van de sultan en zijn regering in het relatief ver verwijderde Istanbul het plaatselijke gezag van Bagdad bestond uit loyale pashas die over een grote variëteit van gemeenschappen bestuur wensten uit te oefenen. Het leven van de inwoners van Irak werd eens te meer bepaald door een boeiend spectrum van ethnische, sociale en religieuze structuren. Een goed voorbeeld zijn de Koerden die behalve een moslim-identiteit ook grote loyaliteit betoonden aan een aantal Sufische orden zoals de Qadiri en de Naqshabandi. Anderen hingen de syncretistische religie van het Jazidisme aan en waren voor een deel Koerdisch-sprekende Perzen. Weer anderen waren Shi'ieten en deels waren zij verwant met Koerdische, deels met Turkse stammen. De geografische isolatie van zulke groeperingen en hun onderlinge taalverschillen leidde tot een toename van de macht in de handen van plaatselijke *sheikhs* die wisselende relaties met elkaar onderhielden en met het Ottomaanse of het Perzische Rijk. In Bagdad bleef de nabijheid van Perzië voelbaar als ook de kracht van de Shi'itische gemeenschap. Joden maakten voor bijna twintig procent deel uit van de stadsbevolking en zij werden geleid door een raad van tien mannen (*'assarah nivcharim*), voorgezeten door een geestelijke en tegelijk zakelijke belangenbehartiger, de *hakim bashi* of *chakham bashi*. Alle bevolkingssegmenten werden verondersteld belastingen af te dragen aan de Ottomaanse

autoriteiten die aan een aantal van hen religieuze autonomie verleenden, een recht dat later in het zogeheten *millet*-systeem werd verankerd. Het is geen wonder dat de pashas er grote voorkeur aan gaven zich te richten tot de hen gunstig gezinde, aanzienlijke families binnen elke *millet* en onder de Sunnitische moslims. Vooraanstaande familieclans waren en zijn vaak nog de werkelijke factoren in het politiek-religieuze spel van Irak.

De Ottomanen zelf waren het die in de moderne periode als gevolg van het wisselende succes van hun land- en staatshervormingen de basis hebben gelegd voor een proces van politieke bewustwording. Uiteindelijk was de revolutie van de Jonge Turken in 1908 en de afzetting van de sultan in 1909 daarvan een gevolg. Bagdad zinderde van politieke discussie in talrijke publicaties en organisaties die de waarde van de Arabische identiteit en cultuur herontdekten, of liever gezegd, ontdekten. Want de vraag is en blijft of niet weinig van deze ontdekking werd aangereikt door de bemoeienis van het Westen. Nooit drong modernisering, lees verwestersing, zo diep door in het Midden-Oosten als in de twee laatste eeuwen. Niets zou de situatie zo radicaal veranderen als de daadwerkelijke interventie van bovenal de Britten die in de jaren van de Eerste Wereldoorlog het Ottomaanse Rijk te gronde richtten en Mandaatgezag verwierven over midden en zuid-Mesopotamië. Het Britse bestuur stelde zich weifelachtig op in het streven van bepaalde bewegingen zoals het Iraaks Verbond om de onafhankelijkheid van een nieuwe staat Irak te bereiken. De eerste *high commissioners*, Sir Percy Cox en Sir Arnold Wilson, geloofden in de voordelen van direct bestuur en meenden daarvoor voldoende draagvlak te hebben. Hun opvatting werd overgenomen door de regering in Londen, waar ‘the India Office’ de politieke en militaire zaken van Mesopotamië behartigde. Niettemin werd hun mening ernstig in twijfel getrokken door een opvallende dame die als secretaris van Wilson naar Bagdad was gekomen. Zij was overtuigd dat het Arabisch nationalisme vertaald moest worden in zelfbestuur voor de nieuwe staat Irak, zij het onder Britse vlag. Haar mening telde zwaar en vormde een directe steun voor de revolutionaire gezindheid van de Iraki’s die in 1920 tot een uitbarsting zou komen, gericht tegen de Britten. Haar naam was Gertrude Bell, geboren in 1868 en vanaf haar vroege jeugd gefascineerd door het Midden-Oosten waarheen zij als archeologe en oriëntaliste al talrijke reizen had gemaakt. Haar sympathie lag bij de onafhankelijkheidsstrijders en modernisten van wie een belangrijk aantal had deelgenomen aan de anti-Ottomaanse opstand van 1916 in de Hidjāz op het Arabisch schiereiland, dezelfde opstand die

Thomas Edward Lawrence als verbindingsman tussen Britten en Arabieren legendarische roem zou brengen als ‘Lawrence of Arabia’.

Het politieke activisme van Bell en Lawrence wortelde mede in hun interesse voor de archeologie en geschiedenis van het Midden-Oosten. Lawrence was op jonge leeftijd in aanraking gekomen met de conservator van het Ashmolean Museum in Oxford, David George Hogarth, de grote kracht achter de Britse politiek jegens de Arabieren gedurende de Eerste Wereldoorlog. Voor Hogarth was directe ervaring met het Midden-Oosten essentieel om geschiedenis en actualiteit te doorgronden. In twee van zijn boeken, *The Penetration of Arabia* uit 1905 en *Arabia* uit 1922, vormen de wetenswaardigheden over het grote en rijke verleden de ondergrond voor een misprijzend oordeel over het heden, en dit is precies wat Edward Said noemt: ‘the connection of the White-Man-as-expert and the Orient.’ Typerend voor deze benadering is de reactie van Lawrence zelf toen hij in 1909 voor het eerst Palestina bezocht: “It is such a comfort to know that the country was not a bit like this in the time of Our Lord. [...] Palestine was a decent country then, and could so easily be made so again. The sooner the Jews farm it all the better: their colonies are bright spots in a desert.” Lawrence’ observatie is niet te categoriseren als pro-zionistisch of anti-arabisch, maar achter een uitspraak als deze school onmiskenbaar het wijdverbreide idee van een semitische verwantschap tussen Arabieren en joden. Horen we hierin niet Goldziher en andere oriëntalistten terug, die dezelfde opvatting waren toegedaan? Politiek vertaald betekende het dat Britse steun voor het Arabisch nationalisme niet werd aangevoeld als tegenstrijdig met sympathie voor het Zionisme. Het effect van deze benadering werkte door in het Britse optreden in Palestina en is nog steeds aanwezig in de oordeelsvorming over Arabieren en Israëli’s in hun permanente strijd die de landen en mensen in de regio op alle manieren tekent en vertekent.

Hiermee keren wij terug naar de mythe van de Oriënt en de realiteit van het Midden-Oosten. De wetenschappelijke kennismaking of de levende ontmoeting met het Midden-Oosten zijn lessen in de selectiviteit van assimilatie van volkeren en culturen in het bedoelde gebied. Verovering, bezetting en kolonisering als modi van sociale en culturele verhoudingen vullen de geschiedenisboeken en bepalen ons denken over het Midden-Oosten aan de hand van begrippen als hellenisering, arabisering, verwestersing en industrialisering, dat wil zeggen, in termen van hegemonie en onderwerping. Het militaire, politieke en economische overwicht van het Westen is

mede bepalend voor het feit dat hierin weinig is veranderd. De hier gepresenteerde schets, voor deze bijzondere gelegenheid toegespitst op de geografie en geschiedenis van Mesopotamië of Irak, laat mede zien dat bestudering van hun cultuur- en literatuurtradities weinig tot geen begrenzing verdraagt, of het moet al zijn om te komen tot enige benaming en omschrijving van waarmee de semitist bezig is en waar hij zijn studie uitvoert: Semitistische Werkkamer? Instituut voor Semitistiek? Vakgroep Talen en Culturen van het Midden-Oosten? Afdeling Talen en Culturen van het Nabije en Midden Oosten? U mag het zeggen, maar al deze omschrijvingen zijn nog bij het leven van mijn collega's en bij mijn leven aan de Groningse universiteit in gebruik geweest of nog in gebruik. Een benoembare identiteit is wenselijk, maar geen reden om niet binnen een brede, interculturele en zelfs transculturele context naar de manieren van leven, denken en geloven te kijken die men in het Midden-Oosten tegenkomt. Veel van wat deze manieren en gewoonten te bieden hebben zijn vervat in een complexe groep talen met een eigen semantische en hermeneutische dynamiek in schrift en woord. Om te begrijpen wat dit kan betekenen voor God en de wereld hoef ik maar te verwijzen naar die curieuze verzameling oosterse geschriften die men Bijbel noemt, goed voor een discussie van duizend-en-één-nacht.

Zeer gewaardeerde toehoorders, het siert de Rijksuniversiteit Groningen dat men in 1614 bij haar oprichting als *Academia Groningana* heeft besloten om geheel conform de geest van het Noordelijk Humanisme de studie van de Hebreeuwse taal in de *Ordines Groningae et Omlandiae* op te nemen. Het is bovendien opvallend hoe de eerste hoogleraren godgeleerdheid hier ter stede, Franciscus Gomarus en vooral Jacob Alting, het Hebreeuws uit de knellende, bijbelse context wilden lostrekken om het als taal in samenhang met verwante talen te bestuderen. Dit was niet zonder gevaar: spoedig staken beschuldigingen op van de kant van andere theologen die hierin een vorm van geloofsafval ontwaarden. Alting werd van kerkelijke dwaling beticht en verketterd als 'semi-Judaeus'. Hij bleef echter bij zijn opvattingen en behaalde uiteindelijk een persoonlijke overwinning. Na hem zou vooral Albert Schultens zich tegen dezelfde klacht verzetten en hij omschreef de nadruk op het Bijbels-Hebreeuws als 'Fanatismus Hebraeo-Biblicus'. Hij vond dat men geen oog had voor de andere Semitische talen met behulp waarvan filologische en exegetische aspecten van de Bijbel konden worden belicht. Schultens zelf toonde grote interesse voor de samenhang der Semitische talen, zoals moge blijken uit zijn nog immer waardevolle

Dissertatio theologica-philologica de utilitate linguae Arabicae in interpretando Sacra Scriptura uit 1706.

Het was in december 1971, op een aantal dagen na precies dertig jaar geleden, dat ik samen met mijn vader een bezoek bracht aan het Instituut voor Semitistiek in de Oude Boteringestraat 43. Op het Instituut werden wij allerhartelijkst ontvangen door professor Hospers, een man aan wie velen hier aanwezig warme herinneringen bewaren vanwege zijn vriendelijke en stimulerende bejegening. Wij werden tevens voorgesteld aan een bevlogen docent met donker haar en baard die ons op een rondgang door het gebouw meenam zodat wij kennismaakten met talrijke Egyptische oudheden in de grote achterzaal waaronder de intussen vermaarde mummie Janus. Op een bovenverdieping van het gebouw werd ons een Hebreeuwse Estherrol getoond en een Latijnse vertaling van de Koran met, zo herinner ik me dit althans, op het titelblad de opvallende woorden ‘van de pseudo-profeet Mohammed.’ De wervende woorden van Hospers en de wervelende rondtour van Leemhuis hebben mij toen doen besluiten in augustus 1972 met de studie van de Semitische talen te beginnen, vier schriftsoorten en vier grammatica’s tegelijk, geschreven door geleerden met klinkende namen als Riemschneider, Rosenthal, Brockelmann, Lettinga, Sawyer, Schimmel en Wright. Dit alles *in semiticis* werd ook nog eens met elkaar vergeleken in een college Comparatistiek aan de hand van het boek van Moscati. De aanvankelijke duizeligheid van talen en schriften maakte in de loop van de jaren plaats voor nadere en meer specifieke keuzes, maar hoe specifiek dan ook, nooit zonder de positieve invloed van de andere richtingen en docenten: de Groningse Semitistiek bleek een perfecte afspiegeling te zijn van de variatie aan volkeren en beschavingen in het Nabije Oosten zelf. Dit Mekka, Memphis, Jeruzalem, Babylon en Antiochië van Groningen als ook hun persoonlijke afgezanten waren en zijn mij dierbaar. Ik beschouw het als een grote eer en een bijzonder voorrecht [[[om na vele jaren docentschap Hebreeuwse taal- en letterkunde en na vijf jaren de Universiteit van Amsterdam gediend te hebben op de bijzondere leerstoel geschiedenis en cultuur van het moderne Jodendom]]] deze waardevolle en belangrijke leerstoel der Semitische Talen en Culturen te mogen bezetten. Een speciaal woord van grote erkentelijkheid wil ik richten tot mijn voorganger Han Drijvers en ik sta stil bij zijn lange, roerige, rij-ke carrière in het vak en in de universitaire politiek. Voor nu en de toekomst hoop ik dat alle collega’s en met nadruk alle studenten nut en plezier zullen hebben van mijn fascinatie voor dit mooie vakgebied zoals ik hoop ook van hen allen te leren en van hun enthousiasme en

inzet te genieten. Goethe laat in zijn *Maximen und Reflexionen* weten: “In der Wissenschaften ist viel Gewisses, sobald man sich von den Ausnahmen nicht irremachen läßt und die Probleme zu ehren weiß.” In het licht van al hetgeen hier is uitgesproken zie ik de toekomst van onze afdeling in het intrigerende van het integrerende: de synthese van de Arabische, Hebreeuws/Aramese, Syrische en Akkadische talen en letteren in het onderwijsprogramma en in het onderzoeksveld biedt de mogelijkheid om nadruk te leggen op de studie van het Midden-Oosten in de moderne tijd, met gebruikmaking van de aanwezige en nog verder te genereren vakkennis over deze en voorliggende perioden. Er bestaat een bloeiende samenwerking met collega’s binnen en buiten de afdeling, binnen en buiten de faculteit, in binnen- en buitenland. Toch staat ons niets in de weg om die samenwerking op zinvolle wijze uit te breiden ten behoeve van een studierichting die wetenschappelijk zeer veel te bieden heeft en een afdeling die in het huidige tijdsgewricht en in de hedendaagse samenleving op talrijke terreinen aan maatschappelijke relevantie wint. Tot slot: lieve familie, vrienden, kennissen en allen hier aanwezig, op jullie allemaal zijn de volgende bij het seizoen horende woorden van toepassing:

*d'r kin gain aine zunder d'ander,
of e'n vrund is of 'n boas,
woar ze kloarstoan veur mekander,
doar is 't altied Sunterkloas!*

Ik heb gezegd.